

## РУСЬКО-УГОРСЬКІ ВІДНОСИНИ ІХ-ХІІІ ст. НА СТОРІНКАХ ПИСЬМОВИХ ДЖЕРЕЛ ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ ТА СХОДУ

В процесі детального, комплексного вивчення історії міжнародних відносин середньовічної Європи важливим і необхідним завданням кожного дослідника є обов'язкове залучення і використання широкої палітри джерельних матеріалів (літописів, хронік, анналів, грамот, капітулярій тощо), походження яких не повинно обмежуватись як у хронологічному, так і територіально-географічному плані. Особливо актуально використовувати таку методику під час висвітлення русько-угорських відносин ІХ-ХІІІ ст., оскільки власне мадярські та руські джерела не до кінця пояснюють всі особливості еволюції даних взаємостосунків, що наповнені численними "білими плямами" та суб'єктивними судженнями авторів. Ці та інші причини спонукають нас шукати відповіді на деякі спірні питання взаємин Русі та Угорщини періоду розвиненого середньовіччя у документах, які з'явилися з-під пера авторів інших країн та регіонів.

На особливу увагу, в першу чергу, заслуговують польські джерела, написання яких розпочалось ще в Х ст. Так, у праці "Kronika polcka przez prokocza w X wieku napisana" [32, с.240-241] говориться про становлення польсько-руського пограниччя в Х ст. [32, с.241], на окремі території якого претендували й угри. Про це йдеться у документах більш пізнього періоду, зокрема, у "Великой хронике о Польше, Руси и их соседях XI-XIII вв." [5, с.71].

Незначні повідомлення про "руський похід" (1018) польсько-саксонсько-угорсько-печенізьких військ короля Польщі Болеслава I Хороброго залишив нам у своїй "Хроніці" Анонім Галл [28, с.23]. Автор зазначав, що: "Болеслав I протягом десяти місяців володів багатим містом і могутнім королівством руських і безперервно пересилав звідти гроші у Польщу..." [2, с.36]. Дещо повніше про взаємини угрів і русичів XI-XII ст. писав автор праці "Kronica wielkopolska", який розкрив деякі аспекти даних стосунків у період походу Болеслава I на Київ (1018) [34, с.80-81], змалював участь польської сторони у боротьбі русько-угорського принца Бориса Коломановича за трон Естергому [34, с.120] та охарактеризував причини втручання поляків у боротьбу за галицький престол (1188), де, як відомо, не останню роль відігравала позиція угорського короля Бели III [34, с.168-169].

Оскільки в історії центральноєвропейських міждержавних відносин другої чверті XII ст. одне з чільних місць посідав процес виборювання онуком Володимира Мономаха Борисом корони Угорщини, польські історики того періоду звернули на це неабияку увагу, тому що Польща в даному протиставленні брала активну участь. Так, у "Хроніці" Богухвала

піднялося спірне питання про те, що Борис був сином не Євфимії – доньки Володимира Всеволодовича, а Збислави – дитини Святополка II Київського [21; 40, с.14], яка вийшла заміж за угорського короля Коломана (1017-1116), народила сина (Бориса), що згодом, за бажанням свого батька, став королем Галича [3, с.272-273]. Інший польський хроніст Вінцентій Кадлубек зазначав, що Борис був королівського походження [21, с.596], погоджуючись з Богухвалом щодо легітимності його боротьби за угорський трон.

Також у праці Кадлубека можна знайти відомості з історії боротьби угро-польських сил з Данилом Романовичем за Галицько-Волинське князівство (1205-1245), де руського володаря хроніст “нагороджує” не зовсім хорошими епітетами [12, с.5].

Непогано русько-угорські взаємини XII-XIII ст. розкрив у своїй роботі польський історик Ян Длугош, який намагався показати історичний розвиток своєї батьківщини в контексті міжнародних відносин у Центральній Європі. Саме цей автор вважав, що Борис Коломанович був сином короля Коломана і Святополківни [40, с.5-6], а не Євфимії Володимирівни; згодом, з метою утворення коаліції проти свого супротивника Бели II Сліпого, одружився з донькою польського короля Болеслава Кривоустого Юдиф [18, с.317]. Длугош висвітлював і окремі сторінки боротьби Данила та Василька Романовичів з угро-польською експансією в Галичину у першій половині XIII ст. (12), вказуючи, що в часи правління в Галичі Лева I (1270-1301) кордон з Угорщиною і Польщею було визначено в досить стабільних і постійних межах, свідченням чого є пам'ятний камінь з відповідним написом [35, с.29].

Опосередковано про русько-угорські взаємини першої половини XIII ст. згадував і інший польський мислитель – Мацей Стрийковський, який для більш детального ознайомлення з історією литовців, русів, поляків та сусідніх їм народностей (XII-XIII ст.) відсилав читача до праць Длугоша, Кромера і Меховіча [31, с.9-10; 7].

Окремі аспекти взаємин Русі і Угорщини відобразила “Велика хроніка”, автор якої вважав, зокрема, що князь Роман Мстиславич двічі ставав володарем Галича за допомогою поляків (1188 і 1199 рр.). Хоча спочатку його було вигнано сином Ярослава Осмомисла – Володимиром (“...Володимир просить угрів допомогти йому повернутися на трон. А останній... витісняє Романа...” [5, с.124]), проте вдруге Галич отримав нового князя, який правив до 1205 р. (“...Лешко призначає Романа галицьким князем...” [5, с.137]).

Про деякі фрагменти угро-галицького протистояння першої половини XIII ст. писали і редактори праці “Kronica Domowa Dzieduczyskich”, хоча відомості ці стосуються швидше не політичних подій, а суперечок з приводу права володіння сімейним гербом [30, с.21].

Безперечно, цінні повідомлення про становище руських земель в процесі протистояння Романовичів з уграми і поляками подаються і в багатотомному збірнику документів під назвою “*Vetera Monumenta Poloniae et Lithuanie*”, проте, на жаль, вони не передають безпосередньо картини цієї боротьби [39, с.22, 23].

Як збірник польських середньовічних документів у 1990 році вийшла монографія російської дослідниці Н.І.Шавелевої, де в контексті висвітлення польських латиномовних джерел науковець виокремила ряд документів, що стосуються нашої проблематики (25).

Досить непогано висвітлювала русько-угорські взаємостосунки група чеських документів, серед яких, в першу чергу, можна виділити “Чеську хроніку” Козьми Празького. Автор опосередковано зачепив питання шлюбних стосунків династій Рюриковичів і Арпадовичів, змалювавши події заключення угро-чеського союзу, де за короля Вартислава було видано заміж доньку Андрія I і Анастасії Ярославівни (доньки Ярослава Мудрого) – Адлейту [15, с.125]. Деякі аспекти боротьби Бориса Коломановича за угорську корону висвітлював інший чеський історик Канонік Вишеградський [10; с.29]. Цими ж моментами цікавився автор праці “*Fontes regum Bohemiarum*”, який вважав, що русько-угорський принц мав повне право зайняти престол в Естергомі [27, с.215-216], оскільки його мати, будучи вигнана своїм чоловіком (Коломаном) під час вагітності, повернулася до батька і там народила сина [21, с.594]. Він також описував події угро-русько-чеської боротьби за австрійську спадщину (з 1248/49 р. по 1260 р. з перервами), і в союзники короля Бели IV (1235-1270) зараховував князя Данила Галицького [27, с.310].

Не останнє місце, в процесі висвітлення стосунків Русі і Угорщини, займають грецькі повідомлення. Вже імператор Костянтин Багрянородний, працюючи в середині X ст. над своєю роботою “Про управління імперією”, дослідив окремі аспекти життя і діяльності угорських племен у IX ст. Він вважав, що турки (тобто угри [16, с.159]) мали стародавнє поселення поблизу Хазарії, яке називалося Леvedія. Воно межувало, очевидно, і з руськими землями, з населенням яких угри вже встигли на той час налагодити контакти, бо: “жили разом з хазарами протягом трьох років, воюючи в якості союзників хазар у всіх їхніх війнах” [16, с.159]. Візантійські мислителі описали і деякі аспекти боротьби Бориса Коломановича за угорський престол, до чого їхня батьківщина, надавши синові Коломана політичний притулок, мала безпосереднє відношення. Так, у роботах Іоанна Кіннама та Микити Хоніата є характеристика останнього періоду відстоювання Борисом прав на угорську корону, який припадав на час правління в Естергомі Гейзи II (1141-1162). В цей час він брав активну участь у візантійсько-угорських війнах за Адриатику, захищаючи

інтереси династії Комнінів (Кіннам: "...прибувши в ту країну (Угорщину ПА), Борис обійшов і зруйнував тамтешні містечка..., потім зустрівся з трьома гуннськими фалангами і... змусив їх втікати..." [22, с.668]) [40, с.32], але пізніше в одній із битв, як писав М.Хоніат [22, с.670], був убитий.

Деяку увагу Кіннам приділив і висвітленню угро-русько-візантійських стосунків у період налагодження добросусідських взаємин між Ярославом Осмомислом Галицьким і королем Стефаном III (1171-1172). Зокрема, історик описував, як імператор відговорював князя від заключення шлюбу між донькою останнього і королем ("...ти віддаючи свою доньку за мадярського короля, віддаєш її за людину злобну, духом хитку..." [7, с.113]).

Багато корисного і необхідного матеріалу, в процесі вивчення русько-угорських стосунків IX-XIII ст., подають німецькі джерела. Так, вже Тітмар, єпископ Мерзебурзький вперше повідомив, що в "руському поході" Болеслава I Хороброго брало участь 500 угорців [33, с.369].

Його наступник – Адам Бременський звернув увагу на налагодження в середині XI ст. між Рюриковичами і Арпадовичами тісних династичних взаємин, зазначаючи, що за короля Андрія Угорського вийшла заміж одна з доньок Ярослава Мудрого, яка згодом народила Соломона [18, с.316]. Ще інший хроніст Гельмонд у своїй праці "Слов'янська хроніка" висловлював бажання окремих представників слов'янства приєднати до своїх територій землі угрів, після чого "...межі землі, яку займають слов'янські народи, так розширяться, що майже неможливо буде її описати..." [9, с.33].

"Хільдесгеймські аннали", твори сплітського архідиякона Фоми та праця "Житіє архієпископа Конрада" досить непогано висвітлили становище Закарпаття (так званої "руської марки") в межах Угорського королівства. Так, зокрема, в анналах вказувалось, що одним з намісників тут був син короля Стефана I – Гейнріх, який: "...загинув (плачевною) смертю, розірваний на полюванні диким кабаном..." [19, с.302].

Певне місце слід виділити хроністу Оттону Фрейзенгерському [10, с.203], який, вивчаючи аспекти боротьби принца Бориса за угорський трон, вважав, що "...Борис, будучи сином Коломана, але від іншої, ніж Стефан, матері, кажуть, доньки руського чи київського, вимагав батьківського престолу..." [21, с.595], на що цілком заслуговував за правами спадку [21, с.596]. Історик зафіксував момент утворення союзу Бориса з польським королем Болеславом III Кривоустим [22, с.656], описав події захоплення прихильниками Коломановича у 1146 р. угорського міста Пресбург [22, с.661] та змалював смерть русько-угорського принца, яку той прийняв від рук найманця-половчанина [40, с.3; 29]. Деяка деталізація даних фактів наводиться в праці "Scriptores Rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae Historicae recuci fecit Gesta Friderici imp. Auctoribus Ottone et Ragewino" [37, с.48-49]. Дуже опосередковані

відомості з історії русько-угорських взаємин IX-X ст. можна знайти і в роботі “Scriptores Rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae Historicae Recensiti” [36, с.33-34].

Питанням участі Данила Галицького на боці короля Бели IV у битві проти чеського претендента на Австрійську спадщину – короля Пршемисла II Оттокара під Крессербруннами цікавились автори “Monumenta Germaniae” та редактор Штірійського літопису. Згідно з судженнями даних хроністів, Романович брав участь у цій, сумнозвісній для нього, битві, де зазнав поразки [17, с.1].

Досить значним за об’ємом і змістом є комплекс документів римсько-італійського походження, де своє окреме місце посідає і проблема відносин Русі та Угорщини у XIII ст. На основну увагу заслуговує ряд папських грамот, звернених на адресу галицько-волинських володарів Данила і Василька Романовичів з проханням прийняти католицизм і корону з рук святого престолу апостола Петра та організувати антимонольську коаліцію. Провідну роль в даному листуванні відіграла угорська сторона, що в XIII ст. знаходилась в опосередкованій васальній залежності від папської курії [38, с.1]. Дані звернення у повному обсязі зберігаються у збірнику “Documenta Pontificum Romanorum Historiam Ucrainae Illustrantia (1075-1953)” [26, с.19-21, с.27-45, с.49-51], а також, частково, в праці “Боротьба південно-західної Русі проти експансії Ватикану та унії (X – початок XVII ст.)” [4, с.17-18, с.20-21, с.23-25]. Деякі фрагменти листування Андрія II з папою Іннокентієм III (1214), наведені в роботі “Vetera Monumenta Historica Hungariam Sacram Illustrantia” [38, с.1-2], теж переконують нас у тому, що на поч. XIII ст. існував міцний польсько-угро-папський альянс антигалицького спрямування.

Обмежені повідомлення про ситуацію в русько-угорських стосунках періоду монгольського нашествия в Європу (1240-1242) та середини XIII ст. подають нам праці посла римського папи Іннокентія IV до хана Батия Плато Карпіні та Вільгельма де Рубрука. Автори писали про те, що татари, після першого нападу на Угорщину в 1241-1242 рр., у середині XIII ст. підготували план наступної кампанії, для якої набрали війська і на Русі [20, с.38]. Наводились також описи того, що на розорених землях русичів, валахів, болгар і алан процвітав у цей час соціальний бандитизм (групи до 30 чоловік), де активну участь брали руські, угри і алани [6, с.95].

Останню, досить чисельну групу джерел, що торкались і питання взаємин русичів та угорців на ранній стадії налагодження їх стосунків, становлять документи азійського походження, авторами яких були, як правило, арабські мандрівники і купці. Так, один з істориків ал-Гардізі зазначав, що: “...мадяри роблять набіги на слов’ян і беруть над ними гору...” (IX ст.) [1, с.60]. З ним погоджувався інший мислитель – ібн Русте,

який під час однієї із своїх подорожей в Нижнє Поволжя (903-913) писав: "...мадяри панують над всіма сусідніми слов'янами, накладають на них важкі оброки і поводяться як з військовополоненими..." [24, с.177]. Схожі думки прослідковуються і в ал-Марвазі: "...вони (угри – ПА) панують над всіма сусідами із слов'ян і русів, захоплюють полонених..." [1, с.60] та Шукрулли: "...між мадярами, слов'янами і русами постійна ворожнеча..." [1, с.60]. Серед поглядів інших арабських істориків важко знайти альтернативу. Зокрема, Катіба ("...слов'яни і руси знаходяться у постійній ворожнечі з мадярами..."), Хаджи Халіф ("...мадяри знаходяться у постійній війні з слов'янами та русами...") [1, с.60] та ібн Да'ст ("...мадяри панують над всіма сусідніми слов'янами...") [11, с.196] також були прихильниками ідеї про деякий експансіонізм угрів щодо русичів у IX ст. Про агресивність угрів говорять і дані "Каспійського зводу свідчень про Східну Європу": "...слов'яни будують підземні споруди, в яких рятуються зимою від сильного холоду (або нападу маляр)... " [14, с.33]. Лише аль-Масуді припускав, що між русичами та уграми могло бути деяке співробітництво, бо як одні, так і інші були на службі хазарського кагана [8, с.108].

Таким чином, комплекс джерел західноєвропейського регіону і Сходу досить непогано розкриває безліч маловідомих і вкрай заплутаних моментів русько-угорських взаємин IX-XIII ст. (боротьба племен на ранній стадії зародження стосунків, "угорська політика" Бориса Коломановича, відносини Київської Русі з Угорщиною в XI ст. та ін.), доповнюючи свідчення мадярських і руських документів; а це створює непогані передумови для більш поглибленого вивчення даної проблематики, пошуків нових джерельних повідомлень і висвітлення актуальних фрагментів у стосунках Угорського королівства та Русі епохи розвинутого середньовіччя.

1. Алешкевич Я.А. Східні джерела про стародавніх угорців // Науковий вісник УжДУ. Серія історія. – Вип.5. – 2000. – С.57-63.
2. Аноним Г алл. Хроника. – М.: АН СССР, 1961. – 171 с.
3. Борис Коломанович // Славянский сборник. – СПб., 1877. – Т.2. – С.265-277.
4. Боротьба південно-західної Русі проти експансії Ватикану та унії (X – початок XVIII ст.) К.: Наукова думка, 1988.
5. "Великая хроника" о Польше, Руси и их соседях IX-XIII вв. М.: Издательство МГУ, 1987. 259 с.
6. Вильгельм де Рубрук. Путешествіе въ восточные страны. СПб., 1911.
7. Войнар М.О. Корона Данила в правничо-політичній структурі Сходу // Апалекта ОСВМ Серія 2. – Секція 2. – Випуск 1-2. – Рим, 1954. – С.105-119.
8. Гаркави А.Я. Сказания мусульманских писателей о славянахъ и русскихъ. – СПб., 1970
9. Гельмонд. Славянская хроника – М.: АН СССР, 1963. – 300 с.
10. Грот К.Я. Из истории Угрии и славянства в XII веке (1141-1173). – Варшава, 1889
11. Грот К.Я. Моравия и мадьяры с половины IX в. до начала X в. – СПб., 1881.
12. Дашкевич Н. Княженіе Даниіла Галицкаго по русскимъ и иностраннымъ извѣстіямъ К., 1873. – 158 с.
13. Древняя Русь в свете зарубежных источников / Под ред. Мельниковой Е.А. – М.: Логос, 1999

14. Захoder Б.Н. Каспийский свод сведений о Восточной Европе. – М.: Издательство восточной литературы, 1962. – 280 с.
15. Козьма Пражский. Чешская хроника. – М.: АН СССР, 1962.
16. Константин Багрянородный. Об управлении империей. – М.: Наука, 1991.
17. Кордуба М. Участь Данила в битві під Крессенбрунн // Записки НТШ. – Львів, 1896 – Т.10. – С.1.
18. Лонгинов А.В. Родственные связи русских князей с угорским королевским домом // В кн. Труды Виленского отделения Московского предварительного комитета по устройству в Вильнь. – Вильна, 1893. – С.313-326.
19. Назаренко А.В. О "русской марке" в средневековой Венгрии // В кн. Восточная Европа в древности и средневековье. – М., 1978. – С.302-306.
20. Плато Карпини. История монголов. – СПб., 1911.
21. Розанов С.П. Евфимия Владимировна и Борис Коломанович. Из европейской политики XII в. // Институт АН. – VII серия. – Отдел гуманитарных наук. – Л., 1930. – № 8. – С.585-599.
22. Розанов С.П. Евфимия Владимировна и Борис Коломанович. Из европейской политики XII в. // Институт АН. – VII серия. – Отдел гуманитарных наук. – Л., 1930. – № 9. – С.649-671.
23. Хрестоматия по истории средних веков в 2 т. / Под ред. Грацианского Н.П. и Сказкина С.Д. – М.: Учпедгиз, 1950. – Т.2. – 347 с.
24. Шушарин В.П. Русско-венгерские отношения в IX в. // В кн. Международные отношения России до XVII вв. Сборник статей. – М.: АН СССР, 1961. – С.131-181.
25. Щавелева Н.И. Польские латиноязычные средневековые источники. – М.: Наука, 1990.
26. Documenta Pontificum Romanorum Historiam Ucrainae Illustrantia (1075-1953). – Romae 1953. – V.1. 686 s.
27. Fontes rerum Bohemicarum. – Praha, 1874. – Т.2. – 572 s.
28. Gall A. Kronika Polska. – Wroclaw – Warszawa – Krakow – Gdansk – Lodz, 1989. – 187 s.
29. Gorski K. Borys ustep z dziejow dwunastego wieku. Lwow, 1876. – 38 s.
30. Kronika Domova Dziedzuszycznych. – Lwow, 1865. – 480 s.
31. Kronika polska, litewska, zmodska i wszyskiej Rusi Macieja Stryjkowskiego. – Warszawa 1846. – 572 s.
32. Kronika polska przez prokosa w X wieku napisana. – Warszawa, 1825. – 292 s.
33. Kronika Thitmara / ed. M.Z. jedlicki. Zytomierz, 1861. 376 s.
34. Kronika wielkopolska. – Warszawa, 1965. – 331 s.
35. Polska Jana Dlugosza. – Warszawa, 1984. – 598 s.
36. Skriptores Rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae Historici recusii. – Hannoverae, 1877. – Т.18. – 182 s.
37. Skriptores Rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae Historici recusii fecit Gesta Friderici imp. Auctoribus Ottone et Ragewino. – Hannoverae, 1867. – 350 s.
38. Vetera Monumenta Historica Hungariam Sacram Illustrantia. Romae, 1859. Т.1.
39. Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae. – Romae, 1860. – Т.1.
40. Werther M. Boris und Rostislav. Beitrag zur Geschichte der russisch-polnisch-ungarischen Beziehungen. – Berlin, 1889.

Voloshchuk M.

#### RUS-HUNGARIAN RELATIONS OF THE IX-XIII th CENTURIES ON THE PAGES OF THE WRITTEN SOURCES OF WESTERN EUROPE AND EAST

The article deals with the review of the European and Eastern sources concerning the evolution of the Russ-Hungarian relations of the IX-XIII th centuries. Much attention is given to Polish, Czech, German, Bizantian documents, where our theme is clearly reflected. In general there is no distinct picture of Russ and Hungary relations of the indicated period.

But they are the important material leading directly to the Russ and Hungarian documents.